

SIGURNA LOKACIJA ILI POSLJEDNJA DESTINACIJA – PRIMJERI I SMJERNICE DJELOVANJA IZ ARHIVSKIH DEPOA ARHIVA BOSNE I HERCEGOVINE

Apstrakt: Arhivsko gradivo je ostavština prošlih generacija sadašnjoj i skrb o njemu osigurava kontinuitet civilizaciji u kojoj je nastalo. Oni kojima je povjeren takav zadatak suočavaju se sa velikom odgovornošću i izazovom, jer čest je slučaj da se njihov rad odvija u nepovoljnim i otežanim okolnostima. Ratovi, elementarne nepogode i ljudski nemar do sada su nepovratno odnijeli neprocjenjivo povijesno blago i svaki napor koji se ulaže da se to spriječi je neprocjenjiv. I pored toga, često se troškovi potrebni za modernizaciju depoa, konzervaciju i obuku konzervatora u sadašnje vrijeme smatraju luksuzom. Nepobitna je činjenica da bez neprestanog ulaganja materijalnih sredstava i truda arhivi ne bi ni mogli postojati.

U ovom radu predstavljeni su trenutno stanje i ugroženost arhivskog gradiva u nekim depovima arhivskih institucija u Bosni i Hercegovini i prikazani naponi i aktivnosti koje poduzimaju djelatnici u cilju saniranju štete, te zaštite i spašavanja vrijednog materijala od propadanja.

Ključne riječi: arhivi, depoi, ugroženo arhivsko gradivo, prezervacija i zaštita, vlaga, temperatura, mikrorganizmi, obnova i rekonstrukcija

UVOD

U Bosni i Hercegovini, zbog društveno-povijesnih prilika, ne postoji duga tradicija arhiviranja dokumenata. Austrougarska uprava uvela je dobar i organiziran registratorski sustav, ali nije dozvolila stvaranje arhiva iako je Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu 1909. godine uputila prijedlog osnivanja Arhiva Zajedničkom ministarstvu financija u Beču. Tijekom tog perioda arhivsko gradivo se odlagalo u zgradi Zemaljskog muzeja. Ni za vrijeme Kraljevine Jugoslavije nije došlo do stvaranja ustanove u kojoj bi se čuvalo arhivsko gradivo. Organizirana zaštita arhivskog gradiva u Bosni i Hercegovini počela je 12. prosinca 1947. godine, osnivanjem Državnog arhiva Bosne i Hercegovine u Sarajevu od strane Vlade NR BiH.²

Danas je nekih 70% arhiva i knjižnica smješteno u zdanjima podignutim krajem XIX i početkom XX stoljeća. Iako su to bila vrhunska arhitektonska ostvarenja svog vremena, svojim trenutnim stanjem ne zadovoljavaju potrebe suvremenih standarda.

¹ arhivski savjetnik, indok@arhivbih.gov.ba

² Božo Madžar, Ljiljana Gaković i Katica Tadić, *Arhiv Bosne i Hercegovine : 1947–1977 : povodom tridesetogodišnjice osnivanja Arhiva i početka rada arhivske službe u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: IGKRO Svjetlost, 1977), 5.

Arhiv Bosne i Hercegovine se od svog osnivanja nalazi u suterenu i prizemlju Predsjedništva Bosne i Hercegovine. Premda je zgrada Predsjedništva reprezentativna i smještena na atraktivnoj lokaciji, činjenica je da Arhiv BiH do današnjeg dana nije dobio svoju namjensku zgradu, a prostorije u kojima se nalazi nisu projektirane za kvalitetnu i dugotrajnu pohranu.

Broj zaposlenih skoro je tri puta manji od potrebnog, a ekonomska kriza u državi gura ovu instituciju na dno ljestvice prioriteta kada je riječ o budžetskim sredstvima. Da stvar bude još kompliciranija, Arhiv BiH je odavno prerastao dobijeni prostor, tako da se njegovi depoi danas nalaze na četiri lokacije u Sarajevu, od kojih nijedna u potpunosti ne zadovoljava sve propisane standarde. Osim u matičnoj zgradi (depoi I, II, III, VI i V – ukupne površine 420 m²), gradivo se čuva u Parlamentu BiH (depo VIII – površina 800 m²), te u zgradama Suda (depo VI – površina 660 m²) i Vlade Federacije BiH (depo VII – površina 150 m²).

130

Arhiv posjeduje preko 400 fondova i 23 zbirke. Vremenski raspon čuvanog arhivskog gradiva obuhvaća period od 1850. godine pa nadalje, premda u mikrofilmiranom gradivu i u zbirkama ima dokumenata i iz ranijeg perioda.

Burna prošlost ovih prostora pogodovala je kako stvaranju velike količine arhivskog materijala, tako i njegovom uništenju i diseminaciji.

Arhivsko gradivo ugroženo je od vode, vatre, insekata i mikroorganizama, pretjeranog korišćenja, kopiranja, neadekvatnog svjetla, prašine, neodgovarajuće temperature i relativne vlage. Tu je i akutni problem manjka prostora, arhivskih stalaža i regala, kao i mali kapacitet postojećeg laboratorija za konzervaciju i restauraciju. Bosna i Hercegovina je karakteristična i po problematici vezanoj za zakonodavno-pravnu osnovu. Postojanje entiteta, kantona i distrikta rezultira decentralizacijom koja stvara ogromnu prepreku sinkronizaciji zakonskih propisa. Zbog aktualnog funkcioniranja uprave u državi i organizacije vlasti na više razina, određen broj neusaglašenih propisa doprinosi nastanku slabosti u sustavu zaštite gradiva. To rezultira pojavom neefikasnosti u zaštiti i čuvanju, kao i nastanku strukovnih problema.

VATRA I VODA

Ova dva elementa, nažalost, često idu zajedno i predstavljaju najdirektniju opasnost za svaki arhiv.

Depoi/sobe u Arhivu Bosne i Hercegovine nemaju ugrađene dojavljivače dima i vatre. Nešto više od polovice ima vatrostalna vrata. Prozori su osigurani metalnim kapcima, a koriste se isključivo metalne arhivske police. Zidovi i podovi su sačinjeni od požarno-sigurnosnih materijala, s tim da je u manjem broju depoa na podu drveni parket. U blizini svakog depoa nalaze se hidrant i vatrogasno crijevo, kao i CO₂ PP aparati koji se redovno kontroliraju. Nedostatak automatiziranog dojavljivanja požara kompenziran je samim ustrojem osiguranja zgrade. Pošto se radi o objektu u kome se nalaze najviši organi državne uprave, postoji služba koja 24 sata obavlja vanjski i unutarnji nadzor i zaštitu. Postavljen je i video nadzor izvan i unutar zgrade i svaka elementarna nepogoda bila bi brzo primjećena.

Razina vlage i temperature kontrolira se digitalnim termometrima/higrometrima. Fluktuacije očitanih vrijednosti ne iskaču iz zadanih standarda (osim u sobi 11 depoa V), a jedan od glavnih razloga za to su debeli kameni zidovi koji su se pokazali kao dobra izolacija od oštre klime sarajevske kotline.

Požari u Arhivu BiH dešavali su se u posljednjem ratu³ (1992–1995) i tom prilikom su stradalu gradivo iz socijalističkog perioda i depoi u podrumu tadašnjeg Izvršnog vijeća u zgradi Parlamenta (depo VIII).

Depo I (sobe 2 i 3) bio je uništen vatrom u požaru tijekom prosvjeda u veljači 2014. godine, ubacivanjem zapaljivih materija kroz prozore koji su izgubili željezne žaluzine prilikom ratnih dešavanja devedesetih godina.

Potpuno je izgorjelo oko milijun dokumenata, a oštećeno oko 650.000.⁴

Zbirka karata, Zemaljska vlada i Zajedničko ministarstvo financija oštećeni su vodom tijekom gašenja.

Neuvezani dokumenti, koji su se nalazili na policama, uništeni su u potpunosti. Registratori i knjige su oštećeni po koricama, dok je gradivo koje je bilo upakirano u čvrste arhivske kutije najmanje je stradalo.

Spašavanje gradiva odvijalo se u tri faze. Prvo je izbačena potpuno uništena dokumentacija, koja je onemogućavala pristup depou. Zatim je iznešeno mokro/nagorjelo gradivo i odloženo na prozračno mjesto kako bi se osušilo. Nakon toga je potpuno ispraznjen depo, koji je bilo potrebno rekonstruirati. Pored praha, prilikom gašenja požara upotrebljena je znatna količina vode, pa je znatan dio gradiva bio mokar, naročito onaj na nižim policama. Pristupilo se hitnom sušenju dokumenata (sadržaj vode viši od 15% mase mjeren je putem higrometra Aqua Boy K.P. Munding GmbH PM II sa ravnom sondom, koja je dosegala vrijednosti više i od 30%).

Problem koji se pojavio prilikom sušenja dokumenata bio je nedostatak prostora. Potrebno je čak 2,5 m² da bi se pravilno osušilo 0,03 m³ vlažnog gradiva. Ovo je riješeno korištenjem hodnika u podrumu zgrade, gdje postoji protok zraka, i odlaganjem u svežnjeve po 10 cm visine. Manja je vjerovatnoća da će se papir osušen na zraku iskriviti, nego kad se koriste dodatni toplotni izvori. Korišten je specijalni upijajući papir i pojačana stručna kontrola od strane radnika institucije. Nažalost, ne

Depo I nakon požara

³ Prema dosadašnjim istraživanjima, u ratnom periodu u BiH stradalo je 80.000 metara dužnih arhivskog gradiva i 400.000 metara dužnih registraturnog gradiva.

⁴ Maria Carla Sclocchi i Eugenio Veca, *Zajednički zapisnik o procjeni stanja u državnom Arhivu BiH, izvješće stručne komisije*, interni dokument Arhiva BiH, Sarajevo, 2014.

Depo 1 tijekom rekonstrukcije

Obnovljeni depo 1

postoji istinski zadovoljavajući brzi metod tretiranja oštećenog gradiva u ovakvim razmjerama. Logičnim i organiziranim pristupom štetu je moguće svesti na najmanju moguću mjeru. Taj pristup podrazumijevao je angažiranje stručnjaka iz zemlje i inozemstva koji su svojim iskustvom i savjetima pomogli da zaustavimo propadanje djelomično oštećenih dokumenata. Trenutna pomoć sastojala se od izrade prijedloga spasilačkih radova, te isporuke novih arhivskih kutija, filterskih papira i uređaja za odvlaživanje. Dugoročna pomoć bila je obuka nekoliko restauratora i izgradnja radionice za restauriranje. Zbog nedostatka opreme, osposobljenih restauratora, konzervatora i prostora za rad, oštećeno gradivo je nakon sušenja sklonjeno u privremeni depo, gdje je zaštićeno od daljnjeg propadanja.

Depo 1 je u potpunosti obnovljen i sad je, može se slobodno reći, najmoderniji i najuslovniji depo

Arhiva Bosne i Hercegovine. Financijska sredstva za renoviranje obezbijedila je TIKa (Turska agencija za razvoj). Potpuna restauracija obuhvatila je nanošenje hidroizolacionog sloja na zidove, te demontažu postojećih stolarskih, vodovodnih i elektro instalacija. Postavljeni su novi termoizolacioni sloj i vatrootporni pod. Umjesto metalnih fiksnih polica, montiran je sistem mobilnih arhivskih polica. Na prozore su postavljeni metalni kapci uništeni u posljednjem ratu i njihova namjena je dvostruka – da štite gradivo od štetnog utjecaja svjetlosti i spriječe eventualno ubacivanje bilo kakvih predmeta sa ulice. Ugrađen je najsuvremeniji sustav za održavanje mikroklima RC GROUP Mark 06 I, koji automatski kontrolira vlažnost zraka i temperaturu u čitavom depou, a prati i sve ostale relevantne parametre kao što su tlak, vanjska temperatura, oscilacije u mjerenjima i ispravnost vlastitog sustava.

Sobe 2 i 11 u depou 5 naročito su ugrožene od vode i vlage. Nakon zemljanih radova izvođenih u okolici zgrade, u sobi 2 su nakon obilnijih kiša počele prodirati podzemne vode, čija bi razina znala narasti do tri centimetra. Metalne police su spriječavale da voda osmozom dopre do gradiva, ali je vlaga u zraku neprestano bila 90% i voda se morala ručno izbacivati. Nakon što je angažirana građevinska tvrtka, koja je ugradila hidroizolaciju u pod, do novih poplava više nije dolazilo.

Te iste 2014. godine, kada je zapaljen Arhiv Bosne i Hercegovine, dogodile su se i katastrofalne poplave na sjeveru zemlje, pri čemu je najviše stradalo registraturno

gradivo. Čim se voda povukla, arhivski radnici su krenuli na teren da naprave očevid i utvrde štetu. Gradivo je bilo potpuno uništeno, kako samom poplavom, tako i ne-stručnim i brzopletim pokušajima sanacije. Potpuno natopljeno gradivo je sušeno na suncu i time su uzrokovana dodatna oštećenja poput deformacije korica i registratora, stvaranja nabora i sljepljivanja listova. Pored navedenog, došlo je do otapanja pigmenata i tinte.

Sušenje oštećenih dokumenata u Arhivu Bosne i Hercegovine

Jedini preporučljiv postupak sanacije oštećenja u ovom slučaju bila bi liofilizacija ili sušenje zamrzavanjem na temperaturi ispod -30°C , čime se zaustavljaju propadanje materijala i razvoj plijesni. Metod je efikasan ako se poduzme u roku od 48 do 72 sata, ali samo ako je oštećenje uzrokovao kontakt sa čistom vodom. Kako je riječ o zahtjevnom i skupom postupku, u to vrijeme ga nije bilo moguće primjeniti u praksi. U slučaju kada su dokumenti oštećeni muljem i fekalijama, metod liofilizacije je neprimjenljiv.

Tradicionalni metod sušenja mogao se primjeniti u Arhivu Bosne i Hercegovine, gdje je pri gašenju vatre korištena voda iz vatrogasne cisterne, pri čemu je veliki broj arhivskih kutija bio djelimično natopljen.

INSEKTI / PLIJESAN / MIKROORGANIZMI

Poznato je da je za papir prevlažan zrak štetniji od presuhog. Previsoka relativna vlaga ubrzava raspadanje papira i razvoj bioloških štetočina (raznih organizama koji se hrane materijom od koje se papir sačinjen). Insektima najviše prija temperatura između $25-30^{\circ}\text{C}$. Arhivsko gradivo je puno celuloze kojom se hrane. Arhiv Bosne i Hercegovine vrši dezinfekciju i deratizaciju svojih prostorija u redovnim intervalima, dok je prosječna temperatura depoa oko 16°C , pa štete na dokumentima od insekata i glodara praktično nema.

Pri relativnoj vlažnosti u iznosu 60-65%, papir u sebi sadrži 5-7% vlage i tad ima najveću mehaničku otpornost.⁵ Ukoliko relativna vlažnost prijeđe 75%, za kratko vrijeme se stvaraju uslovi za razvoj plijesni i bakterija, naročito ako temperatura zraka prijeđe 18°C .⁶ Zbog specifičnog položaja, blizine odvoda i slabe hidroizolacije, soba 11 u

⁵ Lois Olcott Price, *Managing a Mold Invasion: Guidelines for Disaster Response* (Philadelphia: Conservation Center for Art and Historical Artefacts, 1996), 2.

⁶ International Council on Archives & International Records Management Trust, *Preserving Records* (London: International Records Management Trust, 1999), 16, http://www.irmt.org/documents/educ_training/public_sector_rec/IRMT_preserve_recs.pdf. (pristupljeno ožujka 2014)

depou 5 konstantno ima relativnu vlažnost preko 90%, što je uslovalo pojavljivanje kolonije plijesni i gljivica. Ugroženi su periodika, dnevni listovi, glasnici i Službene novine Kraljevine Jugoslavije. Vrsta papira koja je korištena za tisak slabog je kvaliteta i visoke kislosti, što je pripomoglo bržem propadanju u vlažnom okruženju.

Isprva se na jednom dijelu gradiva počela pojavljivati mikroflora u vidu bijelih mrlja i zrnastih formi. Kako se plijesan i gljivice razmnožavaju sporama koje lebde zrakom, proširile su se kroz čitavu sobu. Zbog svoje heterogene strukture, arhivsko gradivo daje mikroorganizmima hranjivu podlogu za razmnožavanje. Najštetnije su one vrste koje se hrane celulozom ili koje razgrađuju galotant u tinti. Oštećenja mogu izazvati više vrsta istovremeno, tako da je veoma nesigurno odrediti invazivnu vrstu samo po boji mrlja. Aerobne spore koje se nalaze u zraku zaraženog depoa i koje preko dokumenata dospjevaju u čitaonu jako doprinose respiratornim alergijama, te promjenama na koži (crvenilo, svrab).

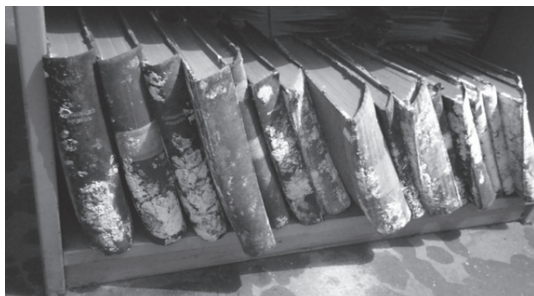
Arhiv Bosne i Hercegovine je svjestan ovih opasnosti, te je sproveo ispitivanje ugroženog gradiva u Laboratoriji za anaerobne infekcije Instituta za mikrobiologiju Kliničkog centra Univerziteta u Sarajevu. U spomenutoj sobi 11 depoa 5 na knjizi iz periodike registriran je *Staphylococcus aureus*; na knjizi u sobi 16 nađeni su *Enterococcus faecalis*, *Acinetobacter calcoaceticus* i *Staphylococcus*.

U sobi 2 na Zapisniku Velike Župe Vrhbosne iz 1940. godine registrirane su gljivice roda *Candida*, kao i na knjizi Šerijatskog suda iz sobe 11.

Da bi se izbjeglo širenje kolonija i njihov prelazak na čisto gradivo, potrebno je obavljati redovno higijensko održavanje i regulirati temperaturu i vlažnost zraka. Arhiv je pristupio rješavanju ovog problema prvo izoliranjem zaraženog gradiva. Nabavljeni su isušivači zraka RubyDry DH600, Freeday 008 i Trotec TTK 100 S, koji rade punim kapacitetom. Zaraženi dokumenti preneseni su na liječenje u laboratoriju za digitalizaciju i restauraciju, a odobrena su sredstva za tehničko renoviranje spornih depoa.

Mrlje od plijesni izuzetno su otporne i nemoguće ih je u potpunosti ukloniti. Plijesan na vezovima može se umanjiti i povremeno potpuno eliminirati brisanjem krpom navlaženom karbon-tetrakloridom ili drugom otopinom za kemijsko čišćenje. Treba biti oprezan prilikom odabira otopine, jer mnoge od njih sporo isparavaju na sobnoj temperaturi (što sa jedne strane omogućava njihovo dulje i efikasnije djelovanje), pa samim tim dugo ostaju na podlozi i mogu predstavljati rizik po zdravlje zaposlenih i korisnika. Također, potrebno je izvršiti testiranje na uzorku prije upotrebe, pošto postoji mogućnost da sam rastvor ošteti papir ili izazove vidljive kemijske promjene na tretiranoj podlozi.

Primjer dobre prakse u zaštiti vrijednog dokumentarnog gradiva i knjižničkog fonda je franjevački samostan Duha Svetoga u Fojnici koji pored bogate etnološke, numizmatičke i umjetničke zbirke posjeduje vlastiti arhiv i knjižnicu. Sa samostanom Arhiv Bosne i Hercegovine ima višegodišnju suradnju na poslovima sređivanja

Kolonije plijesni na ugroženom tisku

arhivskog gradiva i restauracije. Uočena oštećenja se liječe u laboratoriju za restauraciju i konzervaciju Arhiva Bosne i Hercegovine, tj. izbjegavaju se priručne i amaterske intervencije, bez obzira što reparacija pojedinih oštećenja ponekad izgleda kao veoma jednostavan postupak.

Bogata knjižnica smještena je u prizemlju i zauzima 90 m², te ispunjava sve propisane protivpožarne mjere. Knjige su smještene u 26 ormara sa staklenim vratima, podjeljene na svjetsku i vjersku literaturu, a ono što je pored 10.000 naslova koje sadrži čini jedinstvenom jeste zbirka najstarijih izdanja (antiquissima) sa djelima nastalim u XV i XVI stoljeću.⁷ Tu se mogu naći inkunabule, knjige pisane bosančicom, glagoljicom ili latinskim jezikom. Knjige se čuvaju u uspravnom položaju (izuzev veoma velikih i teških fomata koji su polegnuti), zaštićene od prašine i direktne sunčeve svjetlosti. Temperatura na kojoj se čuvaju ne spušta se ispod 15°C i ne prelazi 21°C, a vlažnost zraka je uvijek oko 45%.

135

Knjigama manipulira ovlašteno lice koje se pridržava strogih pravila propisanih čak i za uzimanje knjige sa police – prilikom uzimanja knjige koriste se pamučne rukavice, a knjiga se vadi tako što se blago razmaknu susjedne i uhvati se za sredine korica ili se jednostavno gurne otpozadi prema naprijed. Ovako se izbjegava povlačenje za gornji dio „kičme“, kako tijekom vremena ne bi došlo do krunjenja ili krivljenja tog dijela. Knjige se listaju isključivo na tvrdoj, ravnoj podlozi i ne otvaraju više od 90° da bi se spriječilo pucanje uveza i pergamenta. Za čuvanje najvrijednijih primjeraka nabavljene su arhivske beskišelnice kutije.

Sve navedeno je u oštrom kontrastu sa praksom u Arhivu BiH, gdje se zbog nepostojanja digitaliziranih fondova istraživači uglavnom koriste originalnim dokumentima. Zbog ograničenog radnog prostora, gradivo koje se istražuje često stoji naslagano jedno na drugo i tako dolazi do gužvanja ili kidanja listova. Korištenje pamučnih rukavica i maski nije postavljeno kao uslov i skoro nitko ih ne upotrebljava (a čak se preporučuje da se prije dodirivanja arhivske građe prvo operu ruke, pa onda stave rukavice, čime se oštećenja nastala tjelesnom tečnošću svode na najmanju mjeru). Neprestano dodirivanje građe uzrokuje pojavu mrlja na papiru koje kad se jednom pojave ostaju trajno.

Česta upotreba skenera i foto-aparata sa bljeskalicom ubrzava proces diskoloracije i gubitka pigmenta. Dokumenti većih dimenzija se lako lome i savijaju prilikom ovakvih zahvata.

PROCJENA STANJA I ANALIZA RIZIKA

Najbolji pristup određivanju mogućih rizika je obavljanje procjene stanja. Kakvi rizici postoje u zemljopisnom okruženju gdje je institucija smještena? Ako je u ravnici, blizu rijeke, kolika je opasnost od poplave? Da li su zemljotresi česti u toj regiji? Da li je politička situacija nestabilna? Potencijalne rizike treba klasificirati po realnoj mogućnosti da se dogode (veoma velika, velika, umjerena i mala vjerovatnoća).

Nakon što je formirana lista potencijalnih rizika, analiza učinka određuje vrstu prijetnje koju određeni rizik sa sobom nosi, tj. definira negativni efekt svake potencijalne

⁷ <https://www.fojnica-samostan.com/novo/index.php/muzej> (pristupljeno 7. svibnja 2024)

vanredne situacije na arhivsku građu. Analiza pomaže u procjeni koliku i kakvu štetu bi određena vanredna situacija mogla napraviti u arhivu i koje radnje treba obaviti da bi se zaštitila svojina.⁸

Taj negativni efekt uveliko ovisi i o kvalitetu samog objekta i o zaštitnim mjerama koje su u njemu poduzete. Ako su depoi građeni po višim standardima otpornosti, zemljotres će biti manje destruktivan po gradivo koje se u njima nalazi. Pucanje vodovodne cijevi će napraviti štetu, ali će ona biti umanjena ako gradivo nije na podu i ako je smješteno dalje od otvora cijevi i glavnih vodovodnih instalacija.

Da bi analiza bila potpuna, potrebna je procjena materijalnih i nematerijalnih posljedica nemogućnosti ispunjavanja zacrtanih radnih zadataka institucije nakon katastrofe. Oštećeno gradivo je prva očigledna materijalna posljedica. Pored nje tu su poremećaj radnog plana za tekući period, zbog poslova sanacije štete i porasta rizika za zdravlje i sigurnost uposlenika.⁹

Kao nematerijalna konzekvenca može se navesti gubitak kredibiliteta arhiva kao sigurne institucije, što će se odraziti na buduću suradnju sa stvaraocima arhivskog gradiva.

Kad institucija kompletira procjenu rizika i analizu učinka, dobit će jasnu predodžbu svih eventualnih sigurnosnih prijetnji i njihovih posljedica na gradivo sa kojima bi se mogla suočiti.

U Smjernicama za upravljanje rizicima u australijskoj javnoj službi¹⁰ prikazana je matrica rizika i njihovih posljedica, koja se može primjeniti i kod nas. Ona grafički prikazuje sa kojim se rizicima institucija suočava i u kojoj mjeri, što zaposlenom osoblju olakšava da na vrijeme pripremi odgovarajuće korake. Npr. ako se nakon analize pokaže da je opasnost od poplave veoma velika i da bi njene posljedice mogle biti katastrofalne, plan akcije u slučaju vanrednih događaja bi se trebao detaljno pozabaviti tom prijetnjom. Kako će se raspodijeliti odgovornost? Koji su prioriteti u alokaciji? Postoji li rezervni plan?

Sa druge strane, ako je arhiv izgrađen na podignutom zemljištu ili daleko od rijeke, opasnost od poplave je zanemarljiva i izrada detaljnog plana za taj scenarij nije prioritet. Dovoljno je napomenuti mogućnost i u glavnim crtama napomenuti pravac djelovanja i raspodjelu odgovornosti.

⁸ *Preserving Records...*, 36.

⁹ U Arhivu Bosne i Hercegovine je za vrijeme sanacije posljedica požara rad bio vremenski ograničen zbog visoke koncentracije prašine i ugljenisanih čestica u zraku.

¹⁰ *Guidelines for Managing Risk in the Australian Public Service* (Canberra: Australian Govt. Pub. Service, 1996).

Matrica rizika i njihovih posljedica:¹¹

POSLEDICE					
vjerovatnoća	ekstremne	veoma ozbiljne	ozbiljne	umjerene	zanemarljive
skoro izvjesna	veoma ozbiljne	veoma ozbiljne	vrlo velike	velike	značajne
moguća	veoma ozbiljne	vrlo velike	velike	značajne	umjerene
umjerena	vrlo velike	Velike	značajne	umjerene	male
slaba	velike	značajne	umjerene	male	vrlo male
veoma mala	značajne	umjerene	male	vrlo male	vrlo male

137

Korišteni termini za opseg vanrednih mjera:

Veoma ozbiljne – Neophodne mjere treba da su detaljno razrađene u procedurama djelovanja; za vrijeme vanrednih okolnosti najviše rukovodstvo institucije preuzima na sebe donošenje svih kritičnih odluka.

Veoma velike – Neophodne mjere treba da su detaljno razmotrene; za vrijeme vanrednih okolnosti najviše rukovodstvo institucije mora preuzeti odgovornost za donošenje kritičnih odluka i po potrebi nadgledati njihovo izvršenje.

Velike – Neophodne mjere treba da su detaljno razmotrene; za vrijeme vanrednih okolnosti najviše rukovodstvo institucije mora učestvovati ili pratiti provedbu poduzetih radnji.

Značajne – Neophodne mjere treba da su detaljno razmotrene; viši rukovodioci mogu izvršiti prijenos ovlaštenja u sklopu plana akcije da bi drugi mogli izvršavati neophodne zacrtane zadatke.

Umjerene – Potrebne akcije su navedene u općim terminima u planu akcije i zaposlenima su podjeljeni zadaci djelovanja u skladu sa nastalom situacijom.

Male – Standardne institucionalne procedure su dostatne da pokriju sve potrebne aktivnosti, sve zadatke može obaviti zaposleno osoblje i o tome naknadno obavijestiti više rukovodstvo.

Veoma male – Standardne institucionalne procedure su dostatne da pokriju sve potrebne aktivnosti, sve zadatke može obaviti zaposleno osoblje i o tome obavijestiti više rukovodstvo kroz redovne izvještaje.

Da bi potvrdili validnost procjene rizika i analizu učinka, korisno je periodično vršiti njihovu reviziju (najoptimalnije jednom godišnje). Revizija je obavezna u slučaju sprovođenja reorganizacije ili uvođenja novih funkcija ili procedura u arhiv, npr. ako arhiv preuzme izuzetno vrijedan fond bit će potrebne posebne dodatne mjere njegovog

¹¹ Primjer: Ako je vjerovatnoća rizika ocjenjena kao moguća, a njegove posljedice kao umjerene, potrebne sigurnosne mjere bi spadale u kategoriju značajne. Za definiciju opsega sigurnosnih mjera pogledati listu ispod matrice.

smještaja i zaštite. Neki dokumenti koji su danas iz nekog razloga važni, za pet do deset godina neće imati taj status. Potrebno je u svakom trenutku znati koja građa je od vitalne važnosti.

Načini obavljanja procjene rizika najefikasnije se obavljaju kroz razgovor i upitnike sa ciljnom grupom zaposlenih. Intervju je najsveobuhvatniji metod, ali zahtjeva najviše vremena i nije praktičan u svakoj situaciji. Upitnik često daje nepotpune informacije, jer se dešava da nije popunjen u potpunosti ili su odgovori nejasni. Razgovor u manjim ciljnim grupama, sastavljenih od zaposlenih iz različitih odsjeka ili odgovornih za različite aktivnosti unutar arhiva, može pomoći prilikom vršenja procjene i planiranja. Dobijene informacije treba uporediti sa procjenom značaja posla svakog radnika pojedinačno – nije praktično ni ekonomično nabrajati funkcije i zaduženja svih zaposlenih u plan akcije. Efikasnije je uvrstiti minimum potreban za uspješnu provedbu plana u slučaju vanrednih okolnosti.

138

MJERE ZAŠTITE

Po završenom kompletiranju plana i analize potrebno je odrediti što točno treba poduzeti da bi se zaštitila arhivska građa.¹² Preporuke se mogu podijeliti na dugoročne (koje pokrivaju period od više godina), srednjoročne (od tri do pet godina), kratkoročne (unutar jedne godine) i hitne (rok od nekoliko tjedana). Na primjer, ako je procjena rizika u arhivu predviđjela moguće izbijanja požara zbog dotrajalih elektroinstalacija, potencijalna prijetnja je veoma ozbiljna, jer se građa često nalazi u neposrednoj blizini vodiča.

Preporuke bi mogle izgledati ovako:

- **dugoročna:** potražiti nove skladišne prostorije;
- **srednjoročna:** obaviti zamjenu cjelokupne elektroinstalacione mreže;
- **kratkoročna:** zamijeniti elektroinstalacije koje su u najlošijem stanju;
- **hitna:** skloniti građu iz neposredne blizine elektroinstalacija i pojačati nadzor do renoviranja.

Da bi se ostvarila maksimalna sigurnost građe koja se čuva, potrebno je da se arhiv nalazi na sigurnom mjestu, da je zgrada izgrađena od kvalitetnog materijala, da su postavljeni adekvatni sigurnosni sistemi, da se redovno vrši provjera stanja građe i ispravnosti opreme, da se građa nalazi složena u odgovarajućim kutijama i da su postavljeni svi protupožarni sustavi. U praksi, ipak, nema mnogo slučajeva u kojima je sve baš ovako idealno.

Bez obzira na planirane dugoročne mjere zaštite, uvijek je preporučljivo učiniti i manje korake na svakodnevnoj osnovi koji mogu spriječiti da vanredna situacija postane katastrofa. Nekad je dovoljno podići kutije sa poda ili ih udaljiti od prozora i ta mala intervencija može da napravi veliku razliku.

¹² The National Archives, *Protecting archives and manuscripts against disasters* (UK, 2004), 7, <https://cdn.nationalarchives.gov.uk/documents/information-management/memo6.pdf> (pristupljeno 24. studenog 2023)

ZAKLJUČAK

S obzirom na objektivne povijesne, ekonomske i političke okolnosti koje direktno utiču na rad i razvoj kulturnih institucija, bilo bi prestrogo reći da je stanje zaštite građe u Arhivu Bosne i Hercegovine nezadovoljavajuće. Istina, potrebno je još mnogo truda, vremena i materijalnih sredstava da bi se sve dovelo u red kakav bi trebalo da bude. U posljednjih pet godina na planu zaštite učinjeno je više od očekivanog. Nabavljena je i stavljena u rad oprema za reguliranje klimatskih uvjeta u depoima, postavljena mikro-filmska laboratorija i započet proces digitalizacije, formirana je i potpuno opremljena laboratorija za restauraciju građe i još jedan studio za digitalizaciju. Problem decentraliziranosti depoa ostaje, ali to je nešto čemu se kolektiv mora prilagoditi, pošto je preseljenje Arhiva u namjensku zgradu za sada teško ostvarivo. Potrebno je maksimalno iskoristiti sredstva koja su trenutno raspoloživa kako bi se arhivska građa što kvalitetnije zaštitila od štetnih uticaja kojima je svakodnevno izložena. U većini bosanskohercegovačkih arhiva mikroklimatski uvjeti u depoima su uglavnom prihvatljivi, ali postoji još mnogo prostora za poboljšanje.

IZVORI I LITERATURA

- Sclocchi, Maria Carla i Eugenio Veca. *Zajednički zapisnik o procjeni stanja u državnom Arhivu BiH, izvješće stručne komisije*, interni dokument Arhiva BiH, Sarajevo, 2014.
- Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH. *Pregled i okvirni predračun radova za sanaciju prostorija depoa 1*. Građevinska dokumentacija Arhiva BiH, 2014.
- Madžar, Božo, Ljiljana Gaković i Katica Tadić. *Arhiv Bosne i Hercegovine : 1947–1977 : povodom tridesetogodišnjice osnivanja Arhiva i početka rada arhivske službe u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: IGKRO Svjetlost, 1977.
- Price, Lois Olcott. *Managing a Mold Invasion: Guidelines for Disaster Response*. Philadelphia: Conservation Center for Art and Historical Artefacts, 1996, http://www.ccaha.org/uploads/media_items/managing-a-mold-invasion-guidelines-for-disaster-response.original.pdf (pristupljeno ožujka 2014)
- International Council on Archives & International Records Management Trust. *Preserving Records*. London: International Records Management Trust, 1999, http://www.irmt.org/documents/educ_training/public_sector_rec/IRMT_preserve_recs.pdf (pristupljeno ožujka 2014)
- The National Archives. *Protecting archives and manuscripts against disasters*. UK, 2004, <https://cdn.nationalarchives.gov.uk/documents/information-management/memo6.pdf> (pristupljeno 24. новембар 2023)
- *Guidelines for Managing Risk in the Australian Public Service*. Canberra: Australian Govt. Pub. Service, 1996.
- <https://www.fojnica-samostan.com/novo/index.php/muzej> (pristupljeno 7. maja 2024)

Siniša DOMAZET

SECURE LOCATION OR LAST DESTINATION - EXAMPLES AND GUIDELINES FROM THE ARCHIVAL DEPOTS OF THE ARCHIVES OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

140

Archival material is the legacy of past generations to the present, and taking care of it ensures the continuity of the civilization in which it was created. Those entrusted with such a task are faced with a great responsibility and challenge, because it is often the case that their work takes place in unfavourable and difficult circumstances. Wars, natural disasters and human negligence have so far irretrievably taken away invaluable historical treasures, and every effort made to prevent this is incredibly important. Despite all that, often the costs required for modernization of depots, conservation and training of conservators are nowadays considered a luxury. It is an undeniable fact that without the continuous investment of material resources and efforts, the archives could not even exist.

This paper presents the current state and threat of archival material in some depots of archival institutions in Bosnia and Herzegovina and shows the efforts and activities undertaken by employees in order to repair the damage and protect and save valuable material from deterioration.